

PRIVÁT TÉR, JELEN IDŐ

A fiatal magyar irodalom „magánéleti prózájáról”

Az előadásom¹ elején kénytelen vagyok leszögezni, hogy több okból is zavarban vagyok. Nagyon új szépirodalmi szövegekről fogok beszélni, a legrégebb is 2016-ban jelent meg. Sőt, az általam említendő prózák jelentős része nem is kötet, hanem folyóirat-közlemény: novella vagy regényrészlet, amely ráadásul ugyanabban a lapban, a *Jelenkorban* látott napvilágot. Az előadásom középpontjában lévő szerzők közül többeknek még kötete sincs, és maguk is igencsak fiatalok, többen közülük a rendszerváltás után születtek, és egyikük sem született 1980 előtt. Azt hiszem, már ennyiből is kitalálható, miért kezdem szinte mentegetőzéssel: kétséges dolog lehet olyan szerzőkről előadást tartani, akik, elképzelhető, hogy még az első kötetükhöz sem fognak eljutni, nem beszélve arról, hogy inkább folyóirat-szerkesztőként, semmint irodalomtörténészként szerzett benyomásaimra és tapasztalataimra fogok hagyatkozni. De hát mi másért is lennének az irodalmi folyóiratok, mint hogy belőlük tájékozódni lehessen az élő irodalom alakulásáról. S ha még olyannyira szűkre szabott, az elmúlt három év által kijelölt nézőpontot veszünk is föl, úgy tűnik, bizonyos irányulásról, tendenciáról igenis lehet beszélni a fiatal magyar prózában. Még akkor is, ha természetesen egyáltalán nem sorolható be minden fiatal magyar prózaíró ebbe a trendbe, és ha nem is lehet ma még megjósolni, folytatódik-e még ez a tendencia, és mennyiben tűnik majd a jövőből visszatekintve fontosnak. De a további magyarázkodás helyett inkább előrúkkolok az állításommal, amelyet rögtön igen egyszerűen kívánok megfogalmazni: úgy vélem, a rendszerváltás körül született magyar írók közül jó néhányan olyan prózát alkottak az elmúlt pár évben, amely a társadalmi érzékenységtől és a történelmi múlt feldolgozásától elfordulva a magánélet privát tereiben és jelen idejében játszódik, realista kóddal és az artistikus nyelvi reflexió mellőzésével.

Az egyszerűség kedvéért magánéleti prózának fogom nevezni ezt a trendet a továbbiakban. Ennek a trendnek a sajátyszerűségét úgy lehet jobban megragadni, ha összevetjük az elmúlt néhány év magyar prózájának két meghatározó tendenciájával. Az egyik ilyen tendencia a szegények, a kiszolgáltatottak, a periférián élők, a kirekesztettek számára adott szót és teret, ilyen szereplőket vonultatott fel. Leginkább talán három regény fémjelzi ezt a társadalmilag érzékeny prózát: Borbély Szilárd *Nincstelene*ke, Kiss Tibor Noétól az *Aludnod kellene* és Szilasi László műve, *A harmadik híd*. Talán érdemes mellékesen megjegyezni, hogy ezek a regények nem csupán a szegényekről és a periférián lévőkről szóltak, ott van például a *Nincstelene*ke teológiai horizontja vagy az *Aludnod kellene* thrillerbe illő atmoszférája, és talán épp e sokrétűség, rétegzettség is hozzájárul e regények esztétikai minőségéhez. A kortárs magyar próza utóbbi években kirajzolódó másik olyan tendenciája, amelyet szeretnék megemlíteni, a magyar történelem huszadik századi traumatikus epizódjaihoz fordult, azoknak a megértéséhez, egyáltalán a közösségi emlékezetbe emeléséhez igyekezett hozzájárulni. E műtfeldolgozó prózához most csupán két regényt kapcsolok hozzá: Závada Páltól az 1946-os kunmadarasi pogromot tárgyaló *Egy piaci napot* és Zoltán Gábor *Orgiáját*, amely a nyilasok rémtetteit állítja a középpontba. Ez a két irányvo-

¹ Az előadás „A kortárs próza újabb fejleményei” című konferencián (MTA Irodalomtudományi Intézet, 2018. november 29–30.) hangzott el.

nal rendkívül meghatározó az utóbbi évek magyar prózájában, és nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a jelenkori próza realiztikus jellegéről beszélhessünk.

Ha összevetjük e két tendenciát az általam most csak magánéleti prózának nevezett trenddel, amelyet előadásomban tárgyalni kívánok, szembeszökő különbségekre lehetünk figyelmesek. De mielőtt kitérnék az eltérésekre, szeretném röviden jellemezni a szóban forgó magánéleti prózát. Még egyszer: csak 1980 után született szerzőknek az elmúlt három évben megjelent műveiről fogok beszélni, először novellákról és regényrészletekről rövidebben, aztán egy regényről szintén csak érintőlegesen, egy másik regényről pedig részletesebben. Jöjjen az első névsor: A. Kelemen Anna (újabbban Nemes Anna néven), Bakos Gyöngyi, Fodor Janka, Halász Rita, Harag Anita, Mucha Dorka és Szili M. Hanna folyóirat-publikációi² túlnyomórészt megnevezetten vagy felismerhetően napjaink Magyarországon játszódnak, általában Budapesten. A szövegekben rendszerint tetten érhető egy főszereplő, egy központi figura, aki köré az események szerveződnek, és e szereplő minden esetben egyértelműen fiatal ember. Nagyon gyakran én-elbeszéléssel találkozunk, és a szövegek ha nem is feltétlenül kínálnak önéletrajzi paktumot az olvasóknak, nem állnak ellen az olyan olvasatnak, amely az önéletírás felől közelít e művekhez. Egész pontosan arra gondolok, hogy az általam vizsgált művekben ha nem is derül ki rögtön, hogy főszereplőjük és/vagy elbeszélőjük nő, előbb-utóbb fény derül erre, és a szereplő hasonló életkorú, mint maga a szerző. Ám nem is ez az igazán fontos, bár azt érdekesnek tartom, hogy a szóban forgó szövegek főszereplői sem nemileg, sem életkorukban, sem földrajzilag nincsenek eltávolítva a szerzőktől, és ennek megállapításához tényleg elegendő pusztán annyi ismeret, amennyit a szövegek paratextusából, a folyóiratokban közölt alapvető szerzői információkból (név, születési év, lakhely) tudni lehet. De tényleg nem naivan értett önéletrajziséget értek magánéleti prózán, hanem e szövegek tapasztalati világát.

Ezzel kapcsolatban Takáts Józsefre szeretnék hivatkozni, aki az Oravecz Imre regénytrilógiáját, *A rög gyermekeit* tárgyaló tanulmányában Oravecz műveinek régi fajta realizmusát szembeállítja a mai prózaírás újfajta realizmusával. Amit Takáts az újfajta realizmusról elmond, az, úgy vélem, tökéletesen ráillik az általam felsorolt szerzők műveire, a magánéleti prózára. Takáts szerint míg a régi fajta realizmus „igazi főszereplője a társadalom, egy-egy nagy társadalmi osztály, az életformájuk, a hétköznapijuk, a törvényszerűségek, amelyek a világot szabályozzák”, addig „az újfajta realizmus inkább magánéleti, egy-egy ember vagy kis csoport egyedi életmódjának, csak rá jellemző tapasztalatainak, de még inkább egyedi bensőjének, traumáinak, önelképzelésének, önfeltárásának a realizmusa”.³ Pontosan erről van szó a most engem érdeklő fiatal prózaírók szövegeiben: egy-egy ember, legfeljebb egy kisebb csoport, így egy szerelmespár vagy család egyedi életéről, életmódjáról, sajátos tapasztalatairól, sok esetben mindennapi történéseiről, egyszerű, hétköznapi élethelyzeteiről, időnként traumáiról. Olyan tapasztalatok, történések, események kerülnek terítékre e szövegekben, mint családi ügyek, rokonlátogatások, szerelmi próbálkozások, csalódások vagy szakítások, utazások, születésnapj ünnepségek, sportesemények, baráti találkozások, séták vagy éppen gyerekkori-iskolai emlékek felidézése, nosztalgizálás. Előfordulnak felforgató tapasztalatok, így vetélés vagy a családtagok megbetegedése, megcsalás vagy válás, az apák erőszakossága, de ezek a traumák sem lépik túl az egyén vagy a család világát, és a történések többnyire inkább hétköznapiak. A sze-

² A. Kelemen Anna: Hat óra huszonkilenc, *Jelenkor*, 2016/1.; Bakos Gyöngyi: Kisbolygó, *Jelenkor*, 2016/7–8., uő.: Apám háta, *Jelenkor*, 2018/11.; Fodor Janka: Marit, *Jelenkor*, 2018/2.; Halász Rita: Herminamező, *Jelenkor*, 2017/12.; Harag Anita: Ásványvíz, *Jelenkor*, 2017/10., uő.: A Lánchíd északi oldala, *Jelenkor*, 2018/7–8.; Mucha Dorka: Vivien, *Jelenkor*, 2017/11.; Szili M. Hanna: Otthon, *Jelenkor*, 2018/5.

³ Takáts József: *A rög gyermekei* a mai kultúrában. Oravecz Imre regénytrilógiájáról, *Jelenkor*, 2018/7–8., 852–856., 853.

replők legfeljebb aggódnak a jövőjük miatt vagy sodródnak, de különösebb válságot, pláne sorsfordító eseményeket ritkán kell megélniük. A helyszín általában Budapest, romkocsmák, pályaudvarok, metrók és buszok, a városnak az utazások során itt-ott felvillanó utcái és terei, de gyakrabban a lakás védett, intim zónája. A társas közeg nem terjed ki a szerelmeken, a barátokon vagy a családon túlra, legfeljebb a személyes múltfeldidés során tűnik fel egy-egy volt tanár, iskolatárs, ismerős emléke, vagy a városban utazó főszereplő tesz megfigyeléseket az utcán sétáló vagy közlekedő idegenekről. A társadalmilag érzékeny prózához képest a főszereplők helyzete nem periferikus, nem kiszolgáltatott: ritkán értesülünk arról, hogy mi a munkájuk, de sosem tűnik úgy, hogy ne lenne biztosított a megélhetésük: a történesek ideje mindig a munkán kívüli szabadidő, a szövegek az ebben az időben játszódó hétköznapi eseményekről számolnak be. De a mindennapok során nagyritkán feltűnő szegények vagy hajléktalanok sem játszanak fontos szerepet, ritkán és akkor is legfeljebb érintőlegesen kerülnek kapcsolatba velük a főszereplők és/vagy elbeszélők. A műtfeldolgozó prózához képest pedig különösen feltűnő e magánéleti próza történelmi távlatának hiánya: a múltra történő emlékezés nem lép tovább a családi emlékezeten, és az utóbbi is meglehetősen szűk. Legfeljebb a nagyszülőkről vannak emlékeik a szereplőknek, de az ő sorsukról is vajmi kevés derül ki. A múlt, ha szóba kerül egyáltalán, általában gyanús, nem érthető, nincs köze a jelenhez, távoli. Például Bakos Gyöngyi *Apám háta* című novellájában a főszereplő lány – aki a kilencvenes évek közepén volt nyolcadikos – azt tudja, hogy az apja utálta a lány anyai nagyapját, mivel az kommunista volt, de a lány kiskorában sosem akarta megkérdezni, mit jelent az, hogy kommunista. A nagymamáról kiderül, hogy árвахázban nőtt fel, de hogy miért és hogyan került oda, arról semmit nem közöl az elbeszélő: mintha nem létezne a családban artikulált emlékezet. De például Harag Anita *A Lánchíd északi oldala* című novellájában is azzal találkozunk, hogy az elbeszélő lány az újdonsült szerelmével a várost járva egy olyan romos házra bukkan, amelynek a történetéről semmit nem tudnak meg, és nem is válik fontossá e ház múltja. A történelem mintha egyszerűen nem lenne jelen e magánéleti próza szereplőinek tudati horizontján: a történelmi emlékezet vagy nem jelenik meg, vagy legfeljebb a nagyszülőkhöz nyúlik vissza, és sosem válik felforgatóvá. Jellemző motívum, hogy Harag imént említett novellájának fiatal fiú szerelmese azt idézi fel legnagyobb gyerekkori traumájaként, hogy 11 éves korában egyik este egyedül tartózkodott otthon, amikor elment az áram, és soha nem félt még annyira, mint akkor.

De ezt az epizódot nem gúnyból említem, ahogy a szegények és kiszolgáltatottak megjelenítésének vagy a műtfeldolgozásnak a hiányát sem szeretném kritikaként felróni. Csupán annyit szeretnék jelezni, hogy az 1980 után született prózaírók egy részét az utóbbi két-három évben mintha nem ezek a kérdések foglalkoztatnák igazán. És egyáltalán nincs arról szó, hogy a magánélet privát terei és jelen ideje ne kínálna abszolút érvényes szépirodalmi anyagot. Az említett szerzők tapasztalati világa a közös módon privát jellegük ellenére nagyon is sokféle és különböző, és ami még fontosabb, nagyon eltérő poétikájú szövegekről van szó. Bár jellemző rájuk, hogy realista kód alapján olvashatók, amin egyszerűen annyit értek, hogy konkrét helyen és időben feltűnő konkrét személyek valószínű cselekvéseket hajtanak végre többé-kevésbé világos motivációk alapján, és emellett e szövegekre nem jellemző az artistikus és/vagy önreflexív nyelvhasználat, poétikailag tényleg sokfélék. Széles a paletta az aprólékos, elidőző leírásoktól a mozaikos, rövid mondatos, utalásos szerkesztésen át a történeket kommentáló, időnként lélektani magyarázatokat is megfogalmazó önfeltárukozásig. Így is méltánytalan, hogy ennyire együtt beszéltem ezekről a különböző és sajátos írói világokról, de azért jártam el így, hogy egy jellegzetesnek tűnő tendenciára hívjam fel a figyelmet.

Eddig csak női szerzőket említettem, de ennek, azt gondolom, nincs feltétlenül nagy jelentősége, ugyanis a magánéleti próza trendjébe 1980 után született férfi szerzők nemré-

giben megjelent művei is illeszkednek. E művekből is jelentek meg részletek folyóiratokban, de időközben teljes egészésként is napvilágot láttak könyv formában. Az egyik ilyen regény, amelyet meg szeretnék említeni, Kálmán Gábortól a *Janega Kornél szép élete*.⁴ Azért is említem külön, mert a kész regény még inkább jelzi a magánéleti próza jellegét, mint a korábbi folyóirat-részletek. A regény, amely akár novellaciklusként is olvasható, egy szlovákiai születésű magyar fiatalember útkeresését mutatja be napjaink Budapestjén, főleg a Vízivárosban, szerelmi próbálkozásokkal, az alkoholista apa és a szürke gyerekkor sötét árnyékával, az egzisztenciális üresség folytonos rémületével. Periférián tengődő szereplők itt is inkább csupán a gyerekkori visszaemlékezésekben jelennek meg, főleg az alkoholista apa személyében. Bár a regény számot vet egyfajta közép-európaiság-közérzettel, nincs igazi távlatos történeti emlékezete, és a múltnak az apa miatti traumatizáltságát is a privát, egyéni élet, illetve a család távlatában értelmezi. Az önéletrajzi olvashatóság viszont explicitebb e mű kapcsán, mivel az írással próbálkozó főszereplő-elbeszélő leírásai-
ban világos utalásokat találunk a szerző, Kálmán Gábor két korábbi regényére.

Végezetül Krusovszky Dénes idei regényére szeretnék még kitérni. Az *Akik már nem leszünk sosem*⁵ két szempontból is nagyon fontos a témámat illetően: egyrészt nagyregényformátumban viszi színre a magánéleti prózát, másrészt izgalmas módon áll kapcsolatban a társadalmilag érzékeny, valamint a múltfeldolgozó prózával. Azt most csak jelezni tudom, hogy e regény esetében is csábító lehet az önéletírás felől közelítő olvasat, de megint csak fontosabb, hogy a mű a magánélet hihetetlenül aprólékos, leírásokban bővelkedő, analitikus pontossággal és költői megoldásokkal egyaránt operáló színrevitelét nyújtja. Az amúgy szövevényes és összetett szerkezetű regénynek van egy hangsúlyos főszereplője, aki több fejezetnek is elbeszélője, Lente Bálint. Szeretném itt idézni Deczki Sarolta *Műút*-beli kritikájának frappáns összefoglalóját a műről: „Klasszikus Bildungsroman ez; hogyan lesz egy vidéki srácból előbb nyegle fővárosi újságíró, majd megállapodott férfi, aki jó borokat vásárol, futni jár, és leszokik a dohányzásról.”⁶ A mű tetemes része valóban erről a személyes fejlődésről, boldogulásról szól, amely ugyanakkor családi és szerelmi traumákon keresztül valósul meg. Hosszan lehetne beszélni e személyes és családi történeésekről, amelyek két évszámhoz, 2013-hoz és 2017-hez kapcsolódva, e két dátumtól elrugaszkodva kerülnek terítékre, de én most a regény *A dzsinn* című, az 1986-os évhez kötődő fejezetéről szeretnék szót ejteni. Ebben a fejezetben kerül elő az 1956-os hajdúánási, a regény fikciójában „hajdúvágási” felkelés, amely pogromba torkollik. Lente Bálint véletlenül ismeri meg e történetet, amellyel, mint kiderül, a régen tudószanatóriumi ápolóként dolgozó nagybátyja is mintegy véletlenül került kapcsolatba 1986-ban. Ugyanis Lente nagybátyja gondozta azt az Aszalós nevű beteget, aki még gyerekként sodródott bele a pogromba az elkövetők oldalán, és aki közvetlenül az események után, alighanem azok megrázkódtató hatására súlyosan megbetegszik, és még gyerekként bekerül a tudószanatóriumba, ahol aztán három évtizedig egy vastüdőbe kényszerülve él. Lente e történettel megismerkedve kerül először igazán eleven kapcsolatba a történelemmel. Hamar kiderül, hogy a történetnek tétje van a közösségi emlékezetre nézve: olyan eseményről van szó, amelynek emlékét kiradírozza a hamis '56-os emlékműben testet öltő városi emlékezet, s amelyről Lente apja és az ő generációja sosem beszélt („Ha egyszer el lett felejtve, legyen elfelejtve rendesen”,⁷ válaszolja az apa a fia faggatózására). De a történetnek ezen felül is van egy nagyon fontos dimenziója: Aszalós bizonyos szempontból Lente Bálint ellentettje. Míg Lente tulajdonképpen a privát életben rendezkedik be, és a történelmi traumáktól,

⁴ Kálmán Gábor: *Janega Kornél szép élete*. Kalligram, Budapest, 2018.

⁵ Krusovszky Dénes: *Akik már nem leszünk sosem*. Magvető, Budapest, 2018.

⁶ Deczki Sarolta: Bazi nagy magyar lagzi. Krusovszky Dénes: *Akik már nem leszünk sosem, Műút*, 2018067, 90–93., 92.

⁷ Krusovszky, i. m., 506.

illetve a jelen kor felkavaró, a magánéletet ellehetetlenítő hatalmától nagyrészt független sorsot formál magának, addig Aszalóst a történelem megfosztja a sors formálásának, az egyéni életútnak, a privát életnek a lehetőségétől. Aszalósnak gyakorlatilag nincs élettörténete: a pogrom után a vastüdőben töltött eseménytelen mindennapok jelölik ki az egész gyerekkor utáni életét. A történelem és a privát élet között Aszalós személyében totális ellentét van, előbbi lehetetlenné teszi az utóbbit. Krusovszky regényében tehát a műtfeldolgozás alapvetően nem forgatja fel a főszereplő életét, inkább egy olyan szereplő életét szegezi szembe az övével, akinek nem adatott meg, hogy megformálja a sorsát. De azt is mondhatnám, hogy Krusovszky regénye nem úgy dolgoz fel egy 20. századi magyar történelmi traumát, hogy az mindenestül a regény világát alkotná, hanem azt mutatja be, hogy a privát életében berendezkedni próbáló főszereplő hogyan szembesül ezzel a traumával. Míg a műtfeldolgozó prózában a történelem az egyetlen és fő téma, addig Krusovszky regényében epizód, noha nagyon is jelentős epizód. Hasonló mondható el a társadalmi érzékenységről: Lente találkozik a periférián lévő kiszolgáltatottakkal, így a Nyugati pályaudvaron egy kéregető hajléktalannal, a menekültválság idején ha kelletnél is, de segít a Keleti pályaudvaron veszteglő menekülteknek, évekkel korábban egy kocsmában ülve pedig értesül a romagyilkosságok elkövetőinek bírósági ítéletéről, de ezek az események, tapasztalatok mégis megmaradnak a magánélet háttérében. Nagyon fontos ebben az összefüggésben, hogy Lente és felesége még Bécsbe költözésük előtt az autópályán utazva elmegy a mellett a kamion mellett, amelyben hetvenegy menekült lette szörnyű halálát. Az eseményt így kommentálja az elbeszélő: „Azt hittem, ettől fogva minden más lesz, másképpen fogunk nézni ezekre az emberekre, másképpen kezeljük majd őket. De valójában néhány nap alatt mindenki túltette magát ezen a szörnyűségen is, némi szégyenlősen bevallott megnyugvással, hogy velünk hasonló nem történhet; aztán ment tovább minden ugyanúgy, sőt még rosszabbul. Mi pedig úgy vártuk már a szeptember elsejét, mintha a teherautó emléke elől is igyekeznénk elköltözni.”⁸

Az *Akik már nem leszünk sosem* olyan regényként is olvasható, amely azt mutatja meg, hogy a magánéleti próza milyen tehetetlenséggel és rezignált szomorúsággal kerülhet feszültségteli kapcsolatba mindazzal, ami a műtfeldolgozó és társadalmilag érzékeny próza középpontjában áll.